

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті розглядається українська модель взаємодії держави та Церкви, виділені основні елементи механізму такої взаємодії, а саме: політико-правова основа, інституційна, організаційна та економічна складові. Запропоновані заходи, спрямовані на покращення державно-церковних відносин.

На сучасному етапі характер державно-церковних відносин – один з головних показників рівня розвитку і держави, і релігійного напрямку, оскільки він характеризує рівень реалізації принципу свободи совісті як однієї з головних складових фундаментальних прав і свобод людини.

В ХХІ ст. Церква та релігійні організації все частіше заявляють про себе як про діяльних учасників суспільних процесів. Релігійний фактор посідає важливе місце в суспільно-політичному й духовно-культурному житті. Українське законодавство закріплює принцип відокремлення Церкви від держави. Але в Україні спостерігається традиційно значний вплив релігійних інституцій на суспільні відносини, на політичні події, що пояснюється історичним значенням Церкви у житті слов'янських народів і особливістю національного менталітету, головною складовою якого є релігійна духовність.

Історія показала, що роль релігії у процесах націєтворення виявляється значною або навіть вирішальною там, де: рамки націєтворчого етносу цілковито збігаються з релігійними рамками; релігія, у свою чергу, була чільним чинником етногенезу (суспільного міфу про етногенез); релігія була й залишається головним атрибутом, що виокремлює формовану націю від референтних для неї спільнот; націєтворчий етнос втратив інші важливі атрибути колективної ідентичності (мову чи спільну територію); релігійна інституція є найбільш інституалізованою силою націєтворення [2, с. 42].

До основних законодавчих моделей церковно-державних взаємин, що існують на даний час в країнах світу, Р. Міннерат відносить: суворе розмежування Церкви та держави, розмежування при наданні можливості релігійним організаціям офіційно співпрацювати з державою у питанні освіти, ЗМІ, правового визнання шлюбу тощо; гарантування повної релігійної свободи конфесій при конституційній підтримці однієї з них; повна заборона релігійної діяльності; наявність єдиної

офіційної державної релігії; формальне прийняття міжнародних норм у питаннях релігії при наявності правових привілеїв для однієї з конфесій та дискримінації інших [10, с. 387–393].

Після проголошення незалежності на початку 1990-х років поліконфесійність отримала правове закріплення, і сьогодні релігійна палітра нашої держави налічує понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямів і течій.

Позитивними тенденціями міжконфесійної взаємодії є: істотні зрушення в міжконфесійних відносинах у бік налаштованості конфесій на толерантність, терпимість до опозиції; готовність більшості конфесій до конструктивного діалогу і переговорів з проблем, які можуть породжувати ускладнення і загострення міжконфесійних відносин.

До негативних тенденцій слід віднести: невирішеність проблеми єдності православ'я; остаточно незавершений розподіл культових споруд і майна; наявність ряду законодавчих та нормативно неврегульованих питань, які породжують міжконфесійну конфліктність (проблема почергового богослужіння, ненадання релігійним організаціям землі у постійне користування); забезпечення однакового ставлення держави до конфесій; політизація (явна або латентна) частини церков, релігійних організацій; втручання політичних складових у внутрішньоцерковні відносини, що ставить конфесії в нерівні умови та ін.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку релігійна ситуація в Україні доволі складна. Деякі вчені вважають, що шляхом виходу із даної ситуації може стати створення єдиної національної релігії чи помісної Церкви, які б виконували інтегруючі й етноконсолідуючі функції. Однак, в умовах політики мультикультуралізму, не можна говорити про об'єднання релігійних течій та церковних конфесій, мова може йти лише про співпрацю всіх церков в інтересах народу України.

Сучасний український вчений Й. Ю. Сележан вважає, що порозуміння між усіма християнськими конфесіями України можливе лише на ґрунті дійового екуменізму, тобто руху за інтеграцію, консолідацію церков як у релігійних, так і в суспільно-політичних питаннях [16, с. 255].

Аналіз положень Конституції нашої держави та чинного законодавства дозволяє охарактеризувати вітчизняну модель державно-церковних відносин як автономну, тобто віднести до першої групи за класифікацією Р. Міннерата. Такий висновок підтверджують конституційні принципи відносин держави і релігійних організацій в Україні, які виділяє Г. Л. Сергієнко: принцип гарантування свободи віросповідання, заборона його неконституційного обмеження, принцип відокремлення держави і релігійних організацій, принцип

відокремлення державних, комунальних навчальних закладів від релігійних організацій, принцип рівності релігійних організацій перед законом, принцип заборони дискримінації релігійних організацій [17, с. 70–165]. На нашу думку, така модель державно-церковних відносин в цілому є прийнятною для вітчизняних реалій. Проте практика свідчить і про відсутність чіткого розуміння як соціальної природи церковних інститутів, так і теоретичних підвалів взаємин держави і Церкви.

Тут, перш за все, необхідно звернути увагу на природу Церкви як соціального явища, оскільки досить часто вона розглядається як унікальний феномен, відокремлений від інших суспільних одиниць. На наш погляд, у сучасних умовах Церква набуває усіх рис інституту громадянського суспільства. Оскільки будь-яке церковне утворення має такі риси: його виникнення обумовлюється необхідністю задоволення релігійно-етичних прагнень людини; формування Церкви або релігійної громади відображає виникнення соціальних зв'язків між людьми з питань задоволення релігійних прав останніх; церковна діяльність охоплює відокремлену сферу релігійних відносин; реалізація цих відносин пов'язана із використанням індивідами свого права мати та сповідувати свою релігію; Церква виступає формою організаційної інституціоналізації відповідної релігії; функціонування Церкви відбувається на засадах самоврядування та на основі власної системи норм; церковне життя врегульоване правом із метою захисту прав і свобод членів церковної общини та інших осіб [1, с. 14]. Такий підхід до природи Церкви, майже не здобув концептуального осмислення в юридичній науці, хоча був позитивно сприйнятий фахівцями-політологами [4, 18].

Проте, сам факт розуміння Церкви як інституту громадянського суспільства дає змогу довести її незалежність та усвідомити перспективи співпраці з державою.

Існуюча модель взаємодії і визначає основні складові механізму взаємодії держави та Церкви в Україні. До них належать: політико-правова основа, інституційна, організаційна та економічна складові.

Політико-правова складова механізму взаємодії держави та Церкви включає такі нормативно-правові акти, як:

1) Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 р., що підкреслює важливість виключення будь-якої можливості державного втручання у питання догми церковного будівництва і канонічного права [15];

2) Конституція України – ст. 35 закріплює право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово

чи колективно релігійні культури і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні визнаються відокремленими від держави, а школа – від Церкви. В статті робиться акцент на те, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Важливим є положення ч. 4 ст. 35 Конституції про можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою по релігійним переконанням громадянина [6];

3) Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., який закріплює право на свободу совісті, рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави, що включає оложення про невтручання Церкви в політику, а саме: «релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів» [13];

4) Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», ст. 2 якого говорить, що «право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» [12];

5) Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і їх сімей» від 20.12.1991 р. у ст. 6 закріплює право військовослужбовців сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої [14];

6) Кримінально-виконавчий кодекс України – ст. 128 встановлює порядок проведення богослужінь та допуску представників релігійних організацій, право на придбання і користування релігійною літературою та ін. [8];

7) Кодифіковані процесуальні акти, що встановлюють заборону допитувати як свідка священнослужителя з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності: п. 5 ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. [7]; п. 3 ч. 1 ст. 51 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. [19]; п. 3 ч. 2 ст. 65 Кодексу про адміністративне судочинство України від 06.07.2005 р. [5] та інші.

Інституційний механізм представлений двома групами структур: державними та релігійними.

До державних інституцій належать:

– Верховна Рада України, що має в своїй структурі Комітет з питань культури і духовності, який має своєю метою організацію колегіального депутатського творчого поля навколо прийняття та

розробки перспективних та якісних законопроектів, проте доступ релігійних організацій до цього інституту обмежений;

- Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України, що взаємодіє з релігійним середовищем за трьома напрямками: експертно-аналітичним, реєстраційно-дозвільним та комплексної підтримки;

- Комісія по релігійних справах громадської ради при Міністерстві культури України, що створена як колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою врахування суспільної думки з питань контролю та регулювання юрисдикційного поля ввіреного міністерству;

- інші інститути в структурі виконавчої влади, в рамках сфери свого відання (наприклад, Державне агентство земельних ресурсів України – з питань власності на землю релігійних організацій, Міністерство доходів і зборів – з питань виключення релігійних організацій з Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо).

До релігійних інституцій, що активно взаємодіють з органами державної влади можна віднести:

1. Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій, що є провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії. Утворена вона у грудні 1996 року, як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. Основними завданнями Ради є: обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій; об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності; сприяння міжконфесійному взаєморозумінню та злагоді; активізація участі релігійних організацій у духовному відродженні України, зміцненні гуманістичних засад суспільства; організація та проведення конференцій, семінарів, нарад тощо з питань духовності, застосування і додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації; сприяння всебічному висвітленню релігійного життя в Україні засобами масової інформації [3];

2. Наряду представників Християнських Церков України, метою якої є: пошуки стану рівноваги в системі християнських зносин в Україні; розбудова широкої та ефективної комунікативної бази для християнської релігійної спільноти; спільна протидія нищівним наслідкам атеїстичного радянського державного устрою; колегіальна

підготовка узгоджених нормативних пропозицій до національної системи права усіх рівнів; оптимізація існуючих та конструювання нових механізмів державно-церковної взаємодії на всіх етапах та рівнях правозастосовної діяльності [9, с. 48];

3. Релігійні організації, віднесені до різних конфесій.

До організаційних форм взаємодії Церкви та держави в Україні можна віднести:

- створення державою правової бази функціонування релігійних об'єднань;

- надання в особливих випадках дипломатичної, юридичної, консультативної допомоги віруючим під час здійснення ними релігійних обов'язків;

- держава може організаційно сприяти у приїзді паломників (зокрема, іноземних) у святі місця такої течії іудаїзму як хасидизму;

- співробітництво держави і Церкви в галузі допомоги незахищеним верствам населення, що може мати декілька форм:

а) допомога Церкви у фінансуванні установ соціального спрямування;

б) співпраця держави і Церкви проявляється у використанні церковного спілкування з віруючими з метою пропагування соціально корисних моделей поведінки;

в) держава та органи місцевого самоврядування мають сприяти заснуванню та утриманню релігійними общинами установ, спрямованих на допомогу найбільш незахищеним верствам населення: безкоштовних їдалень, притулків, реабілітаційних центрів тощо;

г) укладання угод між інститутами держави та Церкви щодо реалізації загальних комплексних програм у сфері соціального захисту.

Економічна складова механізму взаємодії держави та Церкви передбачає в якості головного питання можливість фінансування релігійних об'єднань з боку держави. Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», в Україні забороняється будь-яке фінансування державою діяльності будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії [13].

Отже, існуюча в нашій державі модель взаємодії держави та Церкви обумовлює відсутність фінансової допомоги держави конфесіям, які існують за рахунок добровільних пожертв віруючих, виручки від церковної атрибутики тощо.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати пропозиції щодо покращення державно-церковних відносин. Так, до першочергових завдань держави в сфері релігійних відносин слід віднести вирішення таких проблем: чітке визначення типу відносин між державою і Церквою, який передбачається заснувати (партнерство чи підпо-

рядкованість); закріплення на законодавчому рівні моделі державно-церковних відносин; врахування того факту, що Церква (релігійна організація) впливає на політичні симпатії своїх прихильників; врахування факту поліконфесійності українського суспільства.

В якості головних напрямків діяльності державних інституцій стосовно покращення стану українських поліконфесійних відносин в умовах мультикультурної політики сучасні дослідники пропонують наступні заходи:

- приведення українського законодавства у повну відповідність до міжнародних стандартів у сфері релігійних відносин (у відповідності до вимог ст. 9 та ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав людини, а також врахувати Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри, схвалені Парламентською асамблеєю ОБСЄ та Венеціанською комісією у 2004 р.);

- невтручання державних органів у внутрішньоцерковні справи, зокрема щодо створення єдиної помісної православної Церкви, нав'язування певної єдиної організаційної структури;

- належне реагування правоохоронних органів на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, вандалізму;

- проведення моніторингу не тільки загальнодержавного законодавства, а й нормативної бази місцевих органів влади та управління з метою виявлення та усунення положень, які можуть бути прямо або опосередковано дискримінаційними в сфері релігійних відносин;

- запровадження тренінгів, курсів з релігійної толерантності для працівників державних органів та представників засобів масової інформації;

- створення постійно діючих комісій для вирішення питань спільного зацікавлення з представників уряду та представників релігійних організацій [11, с. 185].

Наведений перелік можна доповнити наступними заходами:

- налагодження постійного діалогу між представниками різних конфесій, і особливо між УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ;

- забезпечення більш тісної співпраці з Церквою у питаннях підтримки інституту сім'ї, материнства та дитинства, справах благодійності, розвитку спільних соціальних програм; охорони, відновлення і розвитку історичної та культурної спадщини, включаючи турботу про охорону пам'яток історії та культури; розвитку гуманітарної науки, культурної та творчої діяльності, протидії діяльності псевдорелігійних структур, що становлять небезпеку для особистості та суспільства; профілактики правопорушень та піклування про осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі тощо.

Таким чином, Україна є поліконфесійною державою, а для забезпечення подальшого розвитку її необхідно встановлення релігійної толерантності, яка передбачає рівне ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, а також толерантність у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах. В умовах політики мультикультуралізму необхідно не об'єднання релігійних течій та церковних конфесій, а співпраця всіх церков в інтересах народу України на засадах консолідації церков в суспільно-політичних питаннях, а також на ґрунті чітко окреслених та виписаних законодавчо відносин між державними інституціями та представниками всіх конфесій та релігійних течій.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що врахування означених пропозицій, на наш погляд, сприятиме встановленню гармонійних і виважених, заснованих на співпраці та повазі взаємної автономії стосунків держави і Церкви в умовах сучасної України.

Бібліографічний список:

1. Вовк Д. О. Право і релігія : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. О. Вовк. – Харків, 2008. – 20 с.
2. Єленський В. Нація і релігія : Україна / В. Єленський // Людина і світ : Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. – 2003. – № 6. – С. 39 – 48.
3. Інформація про ВРЦіРО [Електронний ресурс] / Офіційне інтернет-представництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – Режим доступу : <http://vrciro.org.ua/ua/council>
4. Коваль І. В. Церква в системі інститутів громадянського суспільства / І. В. Коваль // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права НАНУ, 2005. – Вип. 38. – С. 703 – 709.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36. – Ст. 446.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
9. Лазор К. П. Інституційний та функціональний вимір взаємодії політики та релігії / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Спецвипуск / голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 44 – 52.
10. Міннерат Р. Церковно-державні взаємини, релігійна свобода і «прозелітизм» // Релігійна свобода і права людини : У 3 т. Т. 3

- : Місія і прозелітизм : пер. с англ. / упоряд., пер. М. Маринович, Л. Коваленко, Р. Скакун. – Львів : Свічадо, 2004. – С. 377 – 393.
11. Права людини в Україні–2006 : доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. – Харків : Права людини, 2007. – 528 с.
 12. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188.
 13. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
 14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
 15. Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=ru
 16. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти) : хрестоматія / Й. Ю. Сележан. – Чернівці : Книги-XXI, 2005. – 306 с.
 17. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2004. – 209 с.
 18. Стадніченко О. Релігія. Місце у побудові громадянського суспільства / О. Стадніченко // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 66 – 69.
 19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41. – Ст. 492.

В статтє рассматривается украинская модель взаимодействия государства и Церкви, выделены основные элементы механизма такого взаимодействия, а именно: политико-правовая основа, институциональная, организационная и экономическая составляющие. Предложены меры, направленные на улучшение государственно-церковных отношений.

In the article the Ukrainian model of interaction between church and state, the main elements of the mechanism of this interaction, such as political and legal framework, institutional, organizational and economic components are examined. Measures of improving the state-church relations are proposed.